

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΗΣΕΩΝ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΣΤΗ ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΕΗΣΕΩΝ

Οι δεήσεις των υπηκόων προς τον αυτοκράτορα διαβιβάζονταν προς αυτόν ως εξής:

α. Οι κάτοικοι των επαρχιών μπορούσαν να υποβάλουν τις δεήσεις προς τον αυτοκράτορα στους κατά τόπους διοικητές των επαρχιών, στους βικαρίους («vicarii») ή στους επάρχους του πραιτορίου («praefecti praetorio») μέχρι και τα τέλη του 7^{ου} – αρχές 8^{ου} αι. μ.Χ. οπότε οι επαρχότητες και οι διοικήσεις εξαφανίζονται,⁴⁹ αμέσως μετά στους διοικητές των θεμάτων⁵⁰ μέχρι τον 11^ο αιώνα, όταν τα θέματα αρχίζουν να κατακερματίζονται και τελικά εξαφανίζονται,⁵¹ στις κατά τόπους «κεφαλές» - «κεφαλατικεύοντες» ή στους «δούκες», «κατεπάνω» κ.λπ.⁵² ή (διαχρονικά) στους επιχώριους επισκόπους.

Οι κρατικοί λειτουργοί απέστειλαν στον αυτοκράτορα (αυτοκρατορική γραμματεία) τις δεήσεις που είχαν υποβληθεί σε αυτούς με το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο («cursus publicus») ή όπως μετονομάστηκε στη «μέση βυζαντινή» εποχή⁵³ το «λογοθέσιον του δρόμου».⁵⁴

⁴⁹ Βλ. μεταξύ άλλων, Α. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινή Ιστορία, Β'1, 610-867, Θεσσαλονίκη 21998, σ. 286. Βλ. επίσης και υποσημ. υπ' αριθμ. 454.

⁵⁰ Σημαντικότετη πηγή για τα θέματα Κ. Πορφυρογέννητος, De Thematibus, passim.

⁵¹ Αντί άλλων, Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινό Κράτος ... ό.π., σ. 334, 337-338.

⁵² Για την επαρχιακή διοίκηση στην ύστερη βυζαντινή εποχή («κεφαλαί», «κατεπάνω» κλπ.) αντί άλλων Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινό Κράτος ... ό.π., σ. 337.

⁵³ Σχετικά με την οριοθέτηση των περιόδων της βυζαντινής ιστορίας δεν επικρατεί ομοφωνία. Η μέση περίοδος οριοθετείται χρονικά από τον θάνατο του Ιουστινιανού και λήγει το 1081, όταν πλέον το κράτος εισέρχεται σε φάση μείζονος κρίσης και παρακμής.

⁵⁴ Το «cursus publicus» υπήρχε ήδη από τα πρώτα χρόνια της αυτοκρατορίας, μετονομάστηκε σε «λογοθέσιον του δρόμου» στη μέση βυζαντινή περίοδο και το ανέλαβε ένας «λογοθέτης», ανώτατος πολιτικός αξιωματούχος με καθήκοντα σχετικά με τις δημόσιες συγκοινωνίες, την υποδοχή ξένων αντιπροσώπων και τη συλλογή πληροφοριών, ενώ από τον 12^ο αι. τη διεύθυνση του «cursus publicus» ανέλαβε ο «μέγας λογοθέτης». Για το «cursus publicus», το αξίωμα του

β. Μέσω των «refendarii»⁵⁵ (κατωτέρων αρχόντων) του «βασιλέως» από οιοδήποτε σημείο της αυτοκρατορίας.

γ. Από τον «κοιαίστωρα» και το προσωπικό του, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να παραλαμβάνει δεήσεις υπηκόων, όταν συνόδευε τον αυτοκράτορα.⁵⁶

δ. Από τον «magister memoriae», αργότερα, από τη μέση βυζαντινή περίοδο και συγκεκριμένα από τον 7^ο αι., τον «ἐπὶ τῶν δεήσεων» και το υπ' αυτόν προσωπικό του απανταχού της αυτοκρατορίας.⁵⁷

«λογοθέτου τοῦ δρόμου» και το αξίωμα του «μεγάλου λογοθέτου», Βλ. ενδ. *Φιλόθεος*, Κληρορολόγιον 137.13: «λζ' ἢ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου ἀξία». *Γενέσιος*, Βασιλεία 4.3: «... ὅς οὐ μετὰ μακρὸν χρόνον διὰ τε τὴν αὐτοῦ ψυχῆς τε καὶ σώματος εὐκοσμίαν καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὰ βέλτιστα φιλόκαλον πρόθεσιν δρουγγάριος τοῦ ἀριθμοῦ ἦτοι τῆς βασιλικῆς βίγλης καθίσταται, ἐντεῦθεν πατριῶς τε καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου γεραίρεται...». *R. Guiland*, Observations sur la liste des dignitaires du Pseudo Codinos, REB 12(1954) = Recherches sur les institutions byzantines, t. II, Berlin - Amsterdam 1967 [Berliner byzantinische Arbeiten, 35], σ. 280. *N. Oikonomides*, L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118), TM 6(1976)131 = *N. Oikonomides*, Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments, (χτέ 1992), [VR], (= Χ, το άρθρο περιλαμβάνεται αυτοῦσιο στο συλλογικό ἔργο με την ἴδια σελιδαρίθμηση). *Κ.-Ε. Πλακογιαννάκης*, (Ελληνική Ανατολική Αυτοκρατορία των Μέσων Αιώνων). Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο. Εθνοτυπία, Διοίκηση, Στρατός, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 215- 218. Πρβλ και ODB 1, λ. «δρόμος», σ. 662.

⁵⁵ Οι «ρεφενδάριοι» ανήκαν στη λεγόμενη «schola notariorum», επικουρικό σώμα του αυτοκράτορα σε συνεργασία με τα αυτοκρατορικά «scrinia», στην οποία ανήκαν οι «νοτάριοι». Ήταν ειδική κατηγορία «νοταρίων», οι οποίοι από τον 4^ο-5^ο αι. είχαν στενή σύνδεση με τον αυτοκράτορα, έχοντας καθαρά αναβαθμισμένη θέση σε σχέση με τους λοιπούς «νοταρίους», ενώ από τον 6^ο αι. οι «ρεφενδάριοι» εκτοπίστηκαν από τους «a secretis», *Γ.Ε. Καραγιαννόπουλος*, Βυζαντινή διπλωματική, Α. αυτοκρατορικά ἔγγραφα, Θεσσαλονίκη 2^η 1972 (η πρώτη ἐκδ. στη γερμανική), [ΚΒΕ, Βυζαντινά κείμενα και μελέται, 4] (= *F. Dölger - J. Karayannopoulos*, Byzantinische Urkundenlehre, I. Die Kaiserurkunden, München 1968), σ. 145, 149, 151-153. *P. Classen*, Kaiserreskript und Königsurkunde. Diplomatische Studien zum Problem der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter, Θεσσαλονίκη 1977 [ΚΒΕ, Βυζαντινά κείμενα και μελέται, 15], σ. 86-87. *Γ. Πηγάλης*, Τίτλοι και αξιώματα ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αυτοκρατορίᾳ καὶ τῇ Χριστιανικῇ Ὀρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθήνα 1985, σ. 74. *Κ.-Ε. Πλακογιαννάκης*, Τιμητικοί τίτλοι ... ὁ.π., σ. 75-76. Πρβλ *J.B. Bury*, The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised Text of the Kletorology of Philotheos, London 1911 (repr. N. York 1958), σ. 75. Βλ. και για το αξίωμα του «ρεφενδάριου» στην Εκκλησία, *Β. Λεονταρίτου*, Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο, Ἀθήνα - Κομοτηνή 1996 [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Athener Reihe, hrsg. S. Troianos, 8], σ. 508-510.

⁵⁶ Αυτό ἴσχυε μέχρι τον 10^ο περίπου αι., ὁπότε το αξίωμά του μεταλλάχθηκε, στην ουσία υποβαθμίσθηκε, *Α. Γκουτζιουκώστας*, Ο θεσμός του κοιαίστωρα του ιεροῦ παλατιῶ: Η γένεση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξή του, Θεσσαλονίκη 2001 [Εταιρεία Βυζαντινῶν Ερευνῶν, 18], σ. 86-87, 101, 131-134.

⁵⁷ *R. Morris*, What did the epi tōn deēseōn actually do?, εν: La pétition à Byzance (éd. *D. Feissel - J. Gascou*), XXe Congrès international des Études Byzantines, 19-25 Août 2001), Paris 2004 [Association des Amis du Centre d' Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 14], σ. 131, 134. *R. Guiland*, Centre des Requêtes, Byzantion 35(1965)97-118 = *R. Guiland*, Titres et fonctions de l'empire byzantin, London 1976 [VR], (= XXII, η σελιδαρίθμηση παραμένει ἴδια). Αντίστοιχο αξίωμα υπήρξε και στην Ορθόδοξη Εκκλησία, βλ. ενδ. *Β. Λεονταρίτου*, Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες ... ὁ.π., σ. 146.

ε. Οι κάτοικοι ή οι ευρισκόμενοι στην Κωνσταντινούπολη είχαν τη δυνατότητα να εναποθέσουν τη δέησή τους στη στήλη, τη λεγόμενη «Πιττάκη», απ' όπου τις συγκέντρωναν κατώτεροι υπάλληλοι της αυτοκρατορικής γραμματείας.⁵⁸

Ανάλογα με το είδος της δέησης ο αντίστοιχος αξιωματούχος της γραμματείας παρελάμβανε το εισερχόμενο έγγραφο - δέηση και την προωθούσε στον αυτοκράτορα με σχετική εισήγηση. Κατόπιν, ο αυτοκράτορας (ή εντεταλμένα πρόσωπα) προχωρούσε στην εξέταση τής δέησης. Οι πράξεις των αυτοκρατόρων επί των υποβαλλόμενων δεήσεων σε αυτούς (γνώμες, δικαστικές αποφάσεις, διοικητικές πράξεις) λάμβαναν την τελική μορφή τους ως εξερχόμενα πλέον έγγραφα από την αυτοκρατορική γραμματεία από αντίστοιχους αξιωματούχους αρμόδιους για την έκδοση (λ.χ. σύνταξη, σφράγιση) και κοινοποίηση των εγγράφων.

I. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΗΣΕΩΝ

Ο αυτοκράτορας επιτελούσε ανάλογα με το είδος της δέησης διαφορετική λειτουργία:

α. Στις διοικητικούς χαρακτήρα δεήσεις ο ρόλος του ήταν του επί κεφαλής της διοίκησης, του ανώτατου διοικητικού οργάνου.

β. Στις δεήσεις - ερωτήματα ερμήνευε και χαρακτήριζε νομικά, παρείχε συμβουλές. Ήταν άλλωστε ο μόνος που είχε την εξουσία να ερμηνεύει αυθεντικά τους νόμους.

Γενικά στη μέση βυζαντινή περίοδο τοποθετεί την εμφάνιση του «ἐπὶ τῶν δεήσεων» ο Ι. Καραγιαννόπουλος, εν: Ι. Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινό ... ό.π., σ. 326. Σχετικά με την εμφάνιση του «ἐπὶ τῶν δεήσεων» τον 7^ο αι. βλ. Α.Ε. Γκουτζιουκώστας, Η απονομή δικαιοσύνης στο Βυζάντιο (9^{ος} -12^{ος} αιώνας). Τα κοσμικά δικαιοδοτικά όργανα και δικαστήρια της πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκη 2004 [ΚΒΕ, Βυζαντινά κείμενα και μελέται, 37], σ. 112.

⁵⁸ Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως 2.31: «Ο δὲ λεγόμενος Πιττάκης στήλη ἐστὶν τοῦ μεγάλου Λέοντος τοῦ Μακέλλη, ἣν ἀνήγειρεν Εὐφημία ἡ τούτου ἀδελφή, διότι οἶκος αὐτῆς ἐκεῖσε: καὶ ἐκάστη ἐβδομάδι εἰς αὐτὴν ἀπήρχετο ὁ βασιλεὺς Λέων διὰ τὸ εἶναι σώφρονα καὶ παρθένον: καὶ πάντες οἱ ἀδικούμενοι εἴτε πολῖται εἴτε θεματικοῦ ἀπὸ πάσης οἰκουμένης ἐκεῖσε εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ κίονος ἐτίθουν τὰ πιττάκια αὐτῶν, φυλαττόντων τῶν ταξεωτῶν. Καὶ ὅταν ἤρχετο ὁ βασιλεὺς, παρευθὺ ἐλάμβανον τὰς λύσεις αὐτῶν ἕκαστος ἐκεῖσε. Ὅταν δὲ ἦν ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ παλατίῳ, καθ' ἐκάστην πρωΐαν ἔπεμπεν ἐβδομάριον τινα: καὶ ἀνελαμβάνετο ἐκ τῶν ταξεωτῶν καὶ ἐκόμιζεν τὰ ῥιπτόμενα δεητικὰ πιττάκια. Καὶ ἐδίδου καθ' ἐκάστην ὁ βασιλεὺς τὰς λύσεις καὶ τὴν αὐλὴν τοῦ Πιττακίου καὶ ἐδίδου τοῖς φυλάττουσιν στρατιώταις κάκεινοι τοῖς δεομένοις. Διὸ καὶ οἱ μέλλοντες διοικεῖσθαι ταχέως ἐσπέρας ἐτίθουν τὰς δεήσεις καὶ τῇ ἐπαύριον ἐλάμβανον τὸ πέρας». Παραστάσεις σύντομαί χρονικαί 67.1-3: «Ο Πιττάκης ὁ λεγόμενος Λέων ὁ μέγας ἐστίν, ὁ παρὰ τ(οῖς) πολλοῖς Μακελάριος λεγόμενος: καθ' ἣ(ν) τὰ δεξίματα τῶν βασιλέων ἐκεῖσε ἐγένοντο».

γ. Στις δεήσεις στο χώρο της απονομής της δικαιοσύνης ο αυτοκράτορας επιτελεί το ρόλο του ανώτατου δικαστικού οργάνου της αυτοκρατορίας, αρμόδιου όχι μόνο να ελέγχει και διορθώνει τα κατώτερα αλλά να κρίνει υποθέσεις, κατά το δοκούν.

Ανάλογα με το είδος της δέησης επικουρούσε τον αυτοκράτορα μία σειρά από κρατικά όργανα, συλλογικά ή ατομικά (αξιωματούχοι). Σε αυτή τη βάση θα πρέπει να προστεθεί και η διαχρονική προοπτική των οργάνων ατομικών ή συλλογικών, καθώς στην πορεία του χρόνου κάποια όργανα εξαφανίσθηκαν, άλλα μετεξελίχθηκαν, ενώ προστέθηκαν και νέα.

A. Ο ρόλος του αυτοκράτορα στη διαδικασία των διοικητικών δεήσεων: ο αυτοκράτορας ως επικεφαλής της διοίκησης

Ο αυτοκράτορας ήταν η κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας της βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁵⁹ Όλα τα λοιπά όργανα ήταν όργανα υφιστάμενά του και, επομένως, δεσμεύονταν από τις αποφάσεις του. Η αξιοσημείωτη αλλαγή στη βυζαντινή διοίκηση σε σχέση με τη διοίκηση μέχρι και το Μ. Κωνσταντίνο είναι ότι η ιεραρχία έχει χωρίς καμία αμφιβολία ένα πρόσωπο επί κεφαλής από την ανάδειξη του Μ. Κωνσταντίνου ως μονοκράτορα το 324, έτος το οποίο είναι ορόσημο για τη μετεξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους σε «βυζαντινό».

Η εικόνα της ρωμαϊκής διοίκησης, όπου περισσότερα όργανα συμπλέκονται στην άσκηση της διοίκησης («*Senatus*», «*consules*», «*praefecti praetorio*») με αποτέλεσμα τη σύγχυση των αρμοδιοτήτων τους και τις συγχρούσεις είναι πλέον παρελθόν.

Η διαίρεση των επαρχιών σε συγκλητικές και υπατικές εξαλείφθηκε και όλες οι επαρχίες περιήλθαν υπό τον έλεγχο του ενός αυτοκράτορα, μετά την αποτυχία της «τετραρχίας» του Διοκλητιανού.⁶⁰ Η εξουσία πάντως του

⁵⁹ Πρβλ CTh 1.1 = C 1.14. = B 2.6.6-17. CTh 1.2 = C 1.23 = B 2.5.20-27. Α. Χριστοφιλοπούλου, Αι βάσεις του βυζαντινού πολιτεύματος, ΕΕΦΣΠΑ 22(1971-1972)201-223. Α.Γ.Κ. Σαββίδης (-Λ.Α. Δεριζιώτης), Ιστορία του Βυζαντίου, με αποσπάσματα από τις πηγές, τ. Α', 284-717 μ. Χ., Αθήνα ³2001, σ. 26. Σ.Ν. Τρωιάνος / Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, Ιστορία δικαίου... ό.π., σ. 232. Πρβλ L. *Burmann*, Die Gesetze der byzantinischen Kaiser, εν: XXe congrès international des études byzantines, Collège de France – Sorbonne, 19-25 Août 2001. Pré- actes: I: Séance plénières, 5, Bilan de recherches sur le droit byzantin, Paris 2001, σ. 162-166.

⁶⁰ D. *Nicholas*, The Evolution of the Medieval World. ...ό.π. σ. 35.

ενός αυτοκράτορα παγιώθηκε μετά από παλινδρομήσεις το 476.⁶¹

Ο αυτοκράτορας συμμετείχε και αποφάσιζε για ζητήματα ύψιστου κρατικού ενδιαφέροντος καταρχήν ο ίδιος και όχι τα κατώτερα διοικητικά όργανα. Η επιλογή λ.χ. (διορισμός, προαγωγή) των ανώτατων αξιωματούχων της αυτοκρατορίας, όπως των επάρχων των πραιτορίων, των βικαρίων των διοικήσεων,⁶² του Ανθυπάτου Ασίας, του Praefectus Augustalis (Αλεξάνδρεια) κ.λπ. αλλά και άλλων σημαντικών αξιωματούχων ανήκε στη διακριτική ευχέρεια του αυτοκράτορα.⁶³

⁶¹ Με τον θάνατο του Μ. Κωνσταντίνου η αυτοκρατορία διαιρέθηκε διοικητικά (αν και νομικά, όπως και ιδεολογικά παρέμεινε ενιαία) μεταξύ των τριών υιών του Κωνσταντίνου, Κώνσταντα και Κωνσταντίου. Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Β', πρωτοτόκου υιού του Μ.Κωνσταντίνου, η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε δύο τμήματα, στο δυτικό και στο ανατολικό, τα οποία ενώθηκαν υπό την εξουσία του Κωνσταντίου όταν ο αδερφός του και αυτοκράτορας του δυτικού τμήματος ανατράπηκε και δολοφονήθηκε στα πλαίσια εξυφανθείσας συνωμοσίας, οπότε ο Κωνσταντίνος εκστράτευσε στη Δύση, όπου νίκησε το σφετεριστή του θρόνου της δύσης Μαγνέντιο. Η ενότητα της αυτοκρατορίας αποκαταστάθηκε το 353, με την αυτοκτονία του Μαγνέντιου, οπότε κυβέρνησε ως μονοκράτορας ο Κωνσταντίνος έως το 361, και μετά ακολούθησε ο εξάδερφός του Ιουλιανός, ο οποίος κυβέρνησε μέχρι το 363. Μεσολάβησε η βραχύβια διακυβέρνηση του Ιοβιανού (363-364), οπότε με την ανάληψη της εξουσίας από τον Βαλεντινιανό και την πρόσληψη του αδερφού του Βάλεντος ως συναυτοκράτορα το κράτος διαιρέθηκε και πάλι σε δυτικό και ανατολικό. Το 378 ο Βάλης απεβίωσε και τον διαδέχθηκε ο Θεοδόσιος στο ανατολικό τμήμα, ενώ τη Δύση κυβερνούσε ο Γρατιανός, τον οποίο διαδέχθηκε ο Βαλεντινιανός ο Β' το 383, ο οποίος απεβίωσε το 392. Ο Θεοδόσιος απεβίωσε το 395 μετά από πολλές αναταραχές στη Δύση από επίδοξους αυτοκράτορες, σφετεριστές του θρόνου της Δύσης, έχοντας επί πολύ λίγο επανενώσει την αυτοκρατορία υπό την εξουσία του. Τον διαδέχθηκαν οι δύο γιοί του Αρκάδιος και Ονώριος, σε Ανατολή και Δύση αντίστοιχα. Τον Αρκάδιο διαδέχθηκε το 408 ο Θεοδόσιος ο Β', γιος του. Η διαίρεση σε δύο τμήματα ως προς τη διοίκηση και μόνο, συνεχίζει έως το 476, οπότε το δυτικό τμήμα καταλύεται από τον Οδόακρο και η αυτοκρατορία χάνει τα δυτικά της εδάφη, απομένει δε ένας αυτοκράτορας να κυβερνά την ούτως ή άλλως ενιαία και πριν αυτοκρατορία. Γεγονός ύψιστης συμβολικής, ιδεολογικής, νομικής, πολιτικής αξίας αποτέλεσε η κίνηση του Οδόακρου να αποστείλει στην Κωνσταντινούπολη τα αυτοκρατορικά διάσημα, μετά την κατάλυση του Δυτικού τμήματος της Αυτοκρατορίας το 476, αναγνωρίζοντας ως νόμιμο φορέα της εξουσίας τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και ζητώντας από αυτόν την εξουσία να κυβερνά στα δυτικά αυτοκρατορικά εδάφη ως εντεταλμένος του.

⁶² J. Migl, Die Ordnung der Ämter. Prätorianerpräfektur und Vikariat in der Regionalverwaltung des Römischen Reiches von Konstantin bis zur Valentinianischen Dynastie, F.a.M. – Berlin – Bern – N. York – Paris – Wien (1994) [Europäische Hochschulschriften, Reihe III, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd 263], σ. 54-69.

⁶³ Επέλεγε αυτοπροσώπως ή ενέκρινε –επιχώρων αποφάσεις υφιστάμενων οργάνων, βλ και CTh 8.7.21 (Theodosius – Valentinianus, 426): «Nemo aliter ad tuae sublimitatis admittatur officium, nisi eum emissa ex sacris scriniis probatoria consecrarit. Quod et in ceteris officiis, quibus similis erat consuetudo militiae, diverso quidem modo, sed pari diligentia sublimitas tua iubeat custodiri, sed in his quoque, id est virorum spectabilium proconsulis Asiae, com(itis) Orientis, praefecti Augustalis et vicariorum, quos etiam monuimus sub viginti interminatione librarum auri Irenarchas quoque et actuarios, et cornicularios tam classium urbis Constantinopolitanae quam thymelae equorumque currulium civitatum diversarum non aliter, nisi, ut consueverat, manus sanxerit principalis, praecipiat ordinari. Quin si quis talis sub tua fuerit iudicatione convictus, profecto inritis his, quae

Τον αυτοκράτορα επικουρούσαν στην άσκηση της διοίκησης κεντρικές και επαρχιακές υπηρεσίες. Στη βυζαντινή όμως διοίκηση πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχε μία σημαντική ιδιαιτερότητα: η κατά τόπο αρμοδιότητα των επαρχιακών υπηρεσιών σε σχέση με τις κεντρικές αυτοκρατορικές υπηρεσίες ανά πάσα στιγμή μπορούσε να παρακαμφθεί και να επιληφθεί ο ίδιος ο αυτοκράτορας ενός τοπικού ζητήματος.

Κάθε όργανο της περιφερειακής ή κεντρικής διοίκησης ελεγχόταν όχι μόνο από το ιεραρχικά προϊστάμενο όργανο αλλά και απευθείας από τον αυτοκράτορα κατά παρέκκλιση της ιεραρχίας, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται ο έλεγχος όλων των υπηρεσιών χωρίς η πληροφόρηση να προέρχεται αποκλειστικά από μία πηγή. Στον έλεγχο των πράξεων ή παραλείψεων της διοίκησης κλήθηκαν να συνεισφέρουν ακόμη και οι ιεράρχες με τις οποιεσδήποτε πληροφορίες τους από τους χώρους δικαιοδοσίας τους, για ζητήματα όχι μόνο εκκλησιαστικά αλλά και κοσμικά.

Για τη στελέχωση των ανώτερων και ανώτατων υπηρεσιών συχνά η νομική παιδεία ήταν ένα προσόν απαραίτητο ή εν πάσει περιπτώσει χρήσιμο (στα αξιώματα λ.χ. του «quaestor sacri palatii», του «magister a libellis», του «magister ab epistulis», του «πρωτοασήκηρις» κ.λπ.). Για να επανδρωθεί η διοίκηση με νομομαθείς υπαλλήλους, η δικαιοσύνη με δικαστές και για να εκπαιδευθούν ιδιώτες νομικοί αρκετοί αυτοκράτορες ενδιαφέρθηκαν για την προαγωγή της νομικής παιδείας με την ίδρυση και λειτουργία νομικών σχολών.⁶⁴

vetita contrectavit, etiam congruam indignationem incurret, his retentis in suo ordine et gradu militiae, qui qualitercumque ad praesentem diem admissi sunt» = C 12.49.7 (Theodosius – Valentinianus, 426): «Actuarios tam classium urbis Constantinopolitanae quam thymelae equorumque curulium civitatum diversarum non aliter nisi, ut consueverat, manus sanxerit principalis, sublimitas tua praecipiat ordinari. Quod si quis talis sub tua fuerit iudicatione convictus, profecto irritis his, quae netita contrectavit, etiam congruam indignationem incurret» = C 12.59.6 (Theodosius – Valentinianus, 426): «In his officiis, id est virorum spectabilium proconsulis Asiae comitis Orientis praefecti Augustalis et vicariorum, quos etiam monuimus sub viginti interminatione librarum auri, nemo aliter admittatur, nisi eum emissa ex sacris scriniis probatoria consecrarit. Quod si quis talis sub tua fuerit iudicatione convictus, profecto irritis his quae vetita contrectavit etiam congruam indignationem incurret». CTh 8.7.23 (Theodosius – Valentinianus, 426): «Comitum thesaurorum dioeceseos provectiones et ipsos thesaurones vetus observatio principali dexterae reservavit, nec aliter voluit eos vel in iudicium suorum oboedientiam vel in committendis publicis necessitatibus habere progressum, nisi militiam eis emissa ex sacris scriniis probatoria condonasset. Quod ita esse decretum ad notitiam eorum, quibus hoc videtur esse conveniens, pervenire tua magnitudo constituet, non absque indignatione arbitrium principale passura quorundam temeraria usurpatione diminui; his retentis videlicet in suo ordine et gradu militiae, qui qualitercumque ad praesentem diem videntur admissi»

⁶⁴ P.N. Ure, *Justinian and his Age*, χτέ 1951 (repr. Connecticut 1979), σ. 139. P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe*

Από τα ανωτέρω είναι προφανές ότι ο υπήκοος απευθυνόταν με διοικητική δέηση στον αυτοκράτορα είτε όταν ήταν το μόνο αρμόδιο όργανο για να ικανοποιήσει το αίτημα (λ.χ. παραχωρήσεις ατελειών, φοροαπαλλαγών, παραχωρήσεις δημόσιων πραγμάτων, απονομές χάριτος κ.λπ.) είτε ως το ανώτατο διοικητικό όργανο της αυτοκρατορίας.

B. Ο ρόλος του αυτοκράτορα στη διαδικασία των δεήσεων – ερωτημάτων: ο αυτοκράτορας ως γνωμοδοτικό όργανο

Στο Βυζάντιο νομοθέτης ήταν καταρχήν ο αυτοκράτορας.⁶⁵ Η Σύγκλη-

siècle, Paris 1971 [PUF] = ελλ. μφτρ. Μ. Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, 'Ο πρώτος βυζαντινός οὐμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν παιδεία στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα, Ἀθήνα 32001 [MIET], σ. 235-238. P. Magdalino, Die Jurisprudenz als Komponente der byzantinischen Gelehrtenkultur des 12. Jahrhunderts, in: Cupido Legum, hrsg. L. Burgmann, M.- Th. Fögen, A. Schminck, F.a.M. 1985, 169-177. Π.Ι. Ζέπος, Ἡ βυζαντινὴ νομικὴ παιδεία κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, ἐν: Βυζάντιον. Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο, Ἀθήνα 1986, 735-749 = Annales 2 (Μνήμη Π.Ι. Ζέπου), τχ Α', Θεσσαλονίκη 1988, σ. 157-169. Σ.Ν. Τρωιάνος, Ἡ θέση τοῦ νομικοῦ / δικαστῆ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, Ἀθήνα 1993 [Ἰδρυμα Γουλιανδρῆ - Χορν, Ὁψεις τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, 9], σ. 37-38. Σ.Ν. Τρωιάνος, Οἱ σπουδές τοῦ δικαίου στο Βυζάντιο, ιδιαίτερα στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν δέκατο τέταρτο αἰῶνα, Βυζαντινά 21(2000)[Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ καθηγητῆ Ἰωάννη Ε. Καραγιαννόπουλου]482-486. Πρβλ καὶ Σ.Ν. Τρωιάνος, Latinitas Graeca, ἐν: Το Βυζάντιο ὠριμο γιὰ ἀλλαγές. Ἐπιλογές, ευαισθησίες καὶ τρόποι ἔκφρασης ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο στὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα, ἐπ.ἐπ. Χ. Ἀγγελίδη, Ἀθήνα 2004 [EIE / IBE, Διεθνὴ Συμπόσια 13], σ. 171.

⁶⁵ Γ.Π. Νάκος, Ἱστορία ... ὁ.π., σ. 284. Α.Γ.Κ. Σαββίδης – (συν. Λ.Α. Δερζιώτης), Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου ... ὁ.π., σ. 26. Σ.Ν. Τρωιάνος / Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, Ἱστορία δικαίου ... ὁ.π., σ. 231-232. Μόνες ἐναλλακτικὲς πηγές θέσπισης κανόνων δικαίου πέραν τοῦ αυτοκράτορα ἦταν: 1) ἡ Ἐκκλησία δια τῶν Οἰκουμενικῶν, Τοπικῶν Συνόδων, τῶν Κανόνων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία βεβαίως ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὸ βυζαντινορωμαϊκὸ δίκαιο ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπηρεάσε ἕως ἑνὸς βαθμοῦ, βλ. ἐνδ. Ι.Μ. Κονιδάρης, The Ubiquity of Canon Law, ἐν: Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries, ed. A. Laiou, D. Simon, Washington 1994, σ. 131-150 = X. The Ubiquity of Canon Law, ἐν: Ι.Μ. Κονιδάρης, Ζητήματα Βυζαντινοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τ. ΙΙ, Ἀθήνα 2008 (ἴδια σελιδαριθμηση) = (ελλ. μφτρ. ἐπαυξ.) Ἡ διάχυση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, ἘπΕπΔΣΘ 21(2000)241-244. Β. Καραμπελιάς, Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ στο ρυθμιστικὸ ἔργο τοῦ Βασιλείου Κωνσταντίνου, ἘπΕπΔΣΘ 20(1999)21-27. Με τὴ Ν.131.1 τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ ἔτος 545 οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες τῶν τεσσάρων πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων ἐξισώθησαν με τοὺς νόμους τοῦ κράτους: ΝJ 131.1 [(545) = RZ 1305]: «Θεσπιζόμεν τοίνυν, τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων τεσσάρων συνόδων ἐκτεθέντας ἢ βεβαιωθέντας, τουτέστι τῆς ἐν Νικαίᾳ τῶν τιη' καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ἁγίων ὀν' πατέρων καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ πρώτης, ἐν ἧ Νεστόριος κατεκρίθη, καὶ τῆς ἐν Καλχηδόνι, καθ' ἣν Εὐτυχῆς μετὰ Νεστορίου ἀνεθεματίσθη. Τῶν γὰρ προειρημένων ἁγίων δ' συνόδων καὶ τὰ δόγματα καθάπερ τὰς θείας γραφὰς δεχόμεθα ὡς νόμους φυλάττομεν». Ἀ.Π. Χριστοφιλόπουλος, Ἡ σχέσις τῶν κανόνων πρὸς 21(1951)69-73 = Ἀ.Π. Χριστοφιλόπουλος, Δίκαιον καὶ Ἱστορία. Μικρὰ μελετήματα, Ἀθήνα 1973, σ. 201-205. Σ.Ν. Τρωιάνος, «Θεσπιζόμεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας...», Βυζαντινά 13₂ (1985) [Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο], σ. 1193-1200. Σ.Ν. Τρωιάνος, Nomos und Kanon in Byzanz,

τος από τη βασιλεία ήδη του Μ. Κωνσταντίνου δεν είχε ουσιώδη νομοθετική εξουσία, όπως επίσης και κανένα άλλο πολιτειακό όργανο.⁶⁶

Ο αυτοκράτορας θεωρήθηκε ενσάρκωση του νόμου.⁶⁷ Κάθε νομοθέτημα κατά τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία ήταν ιερό,⁶⁸ αποτελούσε θεμέλιο του βυζαντινού συστήματος αξιών.⁶⁹

Η νομοθετική εξουσία όμως του αυτοκράτορα δεν ήταν απόλυτη. Υπήρχαν γενικές αρχές οι οποίες δέσμευαν την εξουσία του αυτοκράτο-

Kanon 10(1991)37-51 = S.N. Troianos, *Historia et Jus*, t. II, 1989-2004, (Athen 2004), 199-222. S.N. Troianos, *Ostkirche und profanes Recht*, εν: *The Christian East. Its Institutions and its Thought. A Critical Reflection. Papers on the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome 30 May - 5 June 1993*, hrsg. R.F. Taft, [Orientalia Christiana Analecta, 251], (Rome 1996), σ. 465-484 = S.N. Troianos, *Historia et Jus*, t. II, 1989-2004, (Athen 2004), σ. 507-531. Σ.Ν. Τρωιάνος / Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, *Ιστορία δικαίου ... ό.π.*, σ. 241-242. Πρβλ S.N. Troianos, *Die Kanones des VII. Ökumenischen Konzils und die Kaisergesetzgebung, Annuaire Historiae Conciliorum* 20(1988)[1989]289-306 = S.N. Troianos, *Historia et Jus*, t.II, 1989 - 2004, (Athen 2004), σ. 25-49. 2) το έθιμο, το οποίο περιορίστηκε σημαντικά δια νομοθετικών ρυθμίσεων, δεν εξαφανίστηκε από τη βυζαντινή νομική πραγματικότητα, βλ. και: N.Intzessloglou, *Un essai d'approche socio - historique de quelques aspects du droit byzantin*, εν: *The Common Law of Europe and the Future of Legal Education* (ed. B.de Witte - Caroline Forder), χτέ χχέ (ανάτ.), σ. 578-580. D. Tsourka - Papastathi, *Les Institutions du droit privé: mécanismes d'équilibre entre les systèmes de droit concurrents et concurrents*, εν: *Βυζαντινά - Μεταβυζαντινά. La périphérie dans le temps et l'espace* (Actes de la 6e plénière organisée par Paolo Odorico dans le cadre du XX e Congrès international des Études byzantines. Collège de France - Sorbonne / Paris, 19-25 Août 2001), Paris 2003 [Centre d'études byzantines, néo - hellénique et sud - est européennes, École des Hautes Études en Sciences Sociales], σ. 143.

⁶⁶ Μεταξύ άλλων, Α. Χριστοφιλοπούλου, *Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος* (δ. δ), ΕΑΙΕΔ 2(1949)1-151 = (επαύξημ.) Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία - Νεότερος Ἑλληνισμός. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα*, τ. Β', (Αθήνα 2006), σ. 9-171. H - G. Beck, *Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte*, εν: *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften (Philosophisch- historische Klasse, .H. 6)*, München 1966, σ. 1-75 = εν: H - G. Beck, *Ideen und Realitäten in Byzanz*, London 1972 [VR], σ. 1-75 (= XII, ἴδια σελιδαρίθμηση). Ἡ σύγκλητος συχνὰ ἀνέλαβε ρόλο σε περιπτώσεις μεσοβασιλείας και ἐπιτροπείας ἀηελίκων διαδόχων, Α. Χριστοφιλοπούλου, *Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον, Σύμμεικτα* 2(1970)1-144 = Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία - Νεότερος Ἑλληνισμός. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα*, τ. Α', (Αθήνα 2006), σ. 117-278. Τα τοπικά βουλευτήρια με τις πολὺ περιορισμένες νομοθετικές ἀρμοδιότητες σταδιακά ἀπαξιώθηκαν, βλ. Ν. 46 (Λέων ΣΤ' Σοφός), (= Noailles - Dain): «... Ταῦτά φαμεν, ἐπεὶ τοῖς πάλαι νόμοις τινὲς ἐκτεθειμένοι περὶ τε βουλευτῶν καὶ βουλευτηρίων τοῖς μὲν βαρείας τινὰς καὶ δυσποίστους ἐπέτρεπον λειτουργίας, προνόμιον δὲ τοῖς βουλευτηρίοις παρέχον ἀρχῶν τινων προβολῆς καὶ διοικήσεως αὐτεξουσίου τῶν πόλεων. Οἱ νῦν, ὅτι πρὸς ἐτέραν κατάστασιν τὰ πολιτικά μεταπεποιήται πράγματα καὶ πρὸς μόνην τὴν βασιλειον πρόνοιάν τε καὶ διοίκησιν ἀνήρηται πάντα, ὡς μάτην περιπλανώμενοι τῶ νομίμῳ ἐδάφει ἐκείθεν τῶ ἡμετέρῳ ὑπεξάγονται δόγματι».

⁶⁷ A. Steinwarter, *Νόμος ἔμφυτος. Zur Geschichte einer politischen Theorie*, εν: *Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil. -histor. Klasse* 83(1946)250-268.

⁶⁸ Πρβλ Σ.Ν. Τρωιάνος / Ι. Βελισσαροπούλου - Καράκωστα, *Ιστορία δικαίου ... ό.π.*, σ. 185. Σ.Ν. Τρωιάνος, *Ο βυζαντινός άνθρωπος ... ό.π.*, σ. 31.

⁶⁹ D. Simon, *Gesetzgebung als Weltordnung und Rechtsordnung. Die Auffassungen der byzantinischen Kaiser von Justinian I. bis zu Leon VI. vom Zweck der Gesetze*, ΕΚΕΙΕΔ 31(1995)23-50.

ρα. Ο νόμος ίσχυε κατά κανόνα για το μέλλον, αν και υπήρξαν κάποιες περιπτώσεις νόμων με αναδρομική ισχύ,⁷⁰ οι οποίες κάλυψαν εξαιρετικές περιστάσεις. Δεν μπορούσε επίσης να χορηγηθεί κανένα προνόμιο από τον αυτοκράτορα παρά τον (γενικό) νόμο.⁷¹

Στον Πανδέκτη D 1.3.31 (Ulpianus) αναφέρεται ότι «Principes legibus solutus est: Augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent».⁷² Η διάταξη θα πρέπει να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με την διάταξη D 1.4.1 pr (Ulpianus): «Quod principi placuit, legis habet vigorem ...».⁷³ Εν ολίγοις στην ουσία τονίζεται ότι δεν δεσμεύεται ο αυτοκράτορας από τους νόμους, καθώς νόμος καθίσταται

⁷⁰ Βλ. ενδ. CTh 3.12.3 (Arcadius – Honorius, 396) = C 5.5.6. CTh 4.12.1 (Constantinus, 314): «Si quae mulieres liberae vel a servis vel a quolibet alio vim perpessae contra voluntatem suam servilis conditionis hominibus iunctae sint, competenti legum severitate vindictam consequantur. Si qua autem mulier suae sit immemor honestatis, libertatem amittat atque eius filii servi sint domini, cuius se contubernio coniunxit. Quam legem et de praeterito custodiri oportet». CTh 10.8.4 (Constantius, 353): «Quamvis plurimis petentibus facultates eorum, qui sub hoste publico egerunt adque in proelio poenas debitas pependerit, liberalitas nostra largita sit, tamen volumus, ut aurum argentum et mancipia urbana et vestes ceteraque mobilia petitores habeant, qui iam meruerunt vel postea impetraturi sunt, mancipia autem rustica et possessiones et domus ad fiscum pertinere officii tui instantia, his etiam reddituris, qui haec percepisse noscuntur, ut constitutio et de praeterito et deinceps habeat firmitatem».

⁷¹ Η γενική νομοθεσία έθετε τα όρια στη δικαιοδοσία του αυτοκράτορα, ο οποίος δεν μπορούσε να χορηγήσει παρά τον νόμο ειδικό προνόμιο, CTh 1.2.2 (Constantinus, 315): «Contra ius rescripta non valeant, quocumque modo fuerint inpetrata. Quod enim publica iura perscribunt, magis sequi iudices debent». CTh 1.2.5 (Constantinus, 325): «Quotiens rescripto nostro praediudicium vel moratoria praescriptio remittitur, aditus supplicandi pandatur: quod autem totius negotii cognitionem tollit et vires principalis negotii exhaurit, sine gravi partis alterius dispendio convelli non potest. Nec praescriptionis igitur peremptoriae relaxatio petatur, nec contra edictum supplicetur» = C 1.19.2, η διάταξη αυτή καθιερώνει την κατά τόπον αρμοδιότητα του δικαστή για υποθέσεις και απαγορεύει στον αυτοκράτορα να παραχωρεί δια βασιλικής αντιγραφής προνόμιο προσφυγής σε δικαστήριο άλλο από το κατά τόπο αρμόδιο. CTh 1.1.4 (Theodosius, 393): «Generale praeceptum beneficio speciali antefendum est».

⁷² D 1.3.31 (Ulpianus): «Principes legibus solutus est: Augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent» = B 2.6.1: «Ο βασιλείς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται· ἡ Αὐγούστα ὑπόκειται· δίδωσι δὲ αὐτῇ ὁ βασιλεὺς τὰ ἑαυτοῦ προνόμια» = SBM B.3.1. N.I. Πανταζόπουλος, Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 6^{ου} ἕως τοῦ 10^{ου} μ. Χρ. αἰ.), (ἀνάτ. ἐκ τοῦ ἐφορτίου Τόμου Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπὶ τῇ 1100ετηρίδι), τ. Β', ἐν Θεσσαλονίκῃ 1966, σ. 18 = ΕΕΣΝΟΕ τ. ΙΘ' (Αντιχάρισμα στον Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο), τ. Β', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 78. D. Simon, Princeps legibus solutus. Die Stellung des byzantinischen Kaisers zum Gesetz, ἐν: Gedächtnisschrift für W. Kunkel, F.a.M. 1980, σ. 449-492. I.E. Καραγιαννόπουλος, Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών ... ὁ.π., σ. 31 = I.E. Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινὸ Κράτος ... ὁ.π., σ. 295. Γ.Π. Νάκος, Ιστορία ... ὁ.π., σ. 284. Σ.Ν. Τρωιάνος / I. Βελισσαροπούλου – Καρακώστα, Ιστορία δικαίου ... ὁ. π., σ. 127-128.

⁷³ Βλ και τη μελέτη ἐπ' ευκαιρία του σχολιασμοῦ της ανωτέρω διάταξης Α. Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά ὄργανα καὶ κράτος δικαίου στήν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἐν: Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο, τ. Α', Πέφυμο 1986, σ. 185-210 = Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία – Νεότερος Ἑλληνισμός ... τ. Α' ... ὁ.π., σ. 279 - 307.

εντέλει ό,τι αποφασίσει ο αυτοκράτορας. Αυτό το δόγμα θα εξορθολογισθεί στον Κώδικα του Ιουστινιανού [C 1.14.4 (Theodosius - Valentinianus, 429)]: «Digna vox maiestate regnantis legibus alligatum se principem profiteri: adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas. Et re vera maius imperio submittere legibus principatum. Et oraculo praesentis edicti quod nobis licere non patimur indicamus». Με αυτή τη διάταξη η βασιλεία αυτοδεσμεύεται να εφαρμόζει τους κανόνες τους οποίους θεσπίζει και να «πολιτεύεται» σύμφωνα με αυτούς.

Ο αυτοκράτορας ως το μόνο κοσμικό νομοθετικό όργανο ήταν αρμόδιος να ερμηνεύσει αυθεντικά, να νομοθετεί με γενικούς νόμους («leges generales») ή ad hoc, έχοντας συγκεκριμένα περιστατικά υπόψη, στα πλαίσια δίκης ή με «rescriptum».⁷⁴ Ο αυτοκράτορας ερμήνευε τους νόμους σε τέσσερις διαδικασίες: 1) στα πλαίσια της διοίκησης. Όταν ο αυτοκράτορας εξέδιδε διοικητικές αποφάσεις ακολουθούσε το νόμο. Χαρακτηριστική είναι η απαγόρευση στον αυτοκράτορα να χορηγεί προνόμια παρά την κείμενη νομοθεσία, 2) στα πλαίσια της απονομής της δικαιοσύνης. Όταν ο αυτοκράτορας δίκασε ερμήνευε την κείμενη νομοθεσία που αφορούσε στην επίδικη υπόθεση, 3) με νόμο μπορούσε ο αυτοκράτορας να ερμηνεύει αυθεντικά τους κείμενους κανόνες, 4) στα πλαίσια της παροχής γνώμων σε ερωτήματα υπηκόων ή υπαλλήλων.

Όταν επομένως ο υπήκοος επιθυμούσε να πληροφορηθεί σχετικά με την κείμενη νομοθεσία, το νομικό χαρακτηρισμό πραγματικών περιστατικών κ.λπ. απευθυνόταν στον αυτοκράτορα με δέηση – ερώτημα ως το μόνο όργανο στην αυτοκρατορία που είχε αυτή την εξουσία, καθώς ερμηνεία στα πλαίσια δίκης ή στη διοίκηση θα μπορούσε παρεμπιπτόντως να κάνει και οποιοδήποτε κατώτερο όργανο της διοίκησης.

Γ. Ο ρόλος του αυτοκράτορα στη διαδικασία των δικονομικών δεήσεων: ο αυτοκράτορας ως ανώτατος δικαστής

Ο αυτοκράτορας στο Βυζάντιο ήταν ο ανώτατος δικαστής,⁷⁵ η πηγή της

⁷⁴ D 1.4.1 pr -1 (Ulpianus): «Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. 1. Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt quas volgo constitutiones appellamus» = B 2.6.2 = SBM B.3.2 = SMin B.53. Βλ και SMin B.51: «Ο βασιλεύς διά τριών τρόπων νομοθετεί: δι' αντιγραφής ... ἐν δεκρέτω, καὶ ἐν ἐδίκτω ...».

⁷⁵ D. Simon, Rechtsfindung am byzantinischen Reichsgericht (Wissenschaft und Gegenwart. Juristische Reihe, Heft 4), F.a.M. 1973 = ελλ. μτφρ. I. Κονιδάρης, Ἡ εὕρεση τοῦ δικαίου στὸ ἀνώτατο

δικαιοσύνης.⁷⁶ Οι αποφάσεις του χαρακτηρίζονταν ιερές.⁷⁷

Η συγκέντρωση όλων των εξουσιών στα χέρια του μονάρχη ολοκληρώνεται στο χώρο της απονομής της δικαιοσύνης. Δεν ήταν όμως πρακτικά δυνατό να απονέμει ο ίδιος δικαιοσύνη απανταχού της αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό η δικαιοσύνη σε πρώτο βαθμό απονεμόταν κατά κανόνα από επαρχιακούς δικαστές και τους κατώτερους δικαστές της πρωτεύουσας, ενώ παράλληλα συνυπήρχαν άλλες δύο περιορισμένης εμβέλειας δικαιοδοσίες, η *δαιτησία*⁷⁸ και η *επισκοπική δικαιοδοσία* («*audientia episcopalis*»⁷⁹).

βυζαντινό δικαστήριο, Αθήνα 1982, σ. 8-10. Α. Χριστοφιλοπούλου, *Τὰ βυζαντινὰ δικαστήρια κατά τοὺς αἰῶνες I'-IA', Δίπτυχα Δ' (Ωδὴ - ἀφιέρωμα εἰς Giuseppe Schirò)*, Αθήνα 1986-1987 [Ἐταιρεία Βυζαντινῆν καὶ μεταβυζαντινῶν μελετῶν], σ. 164 = Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, τ. Β' 2, 867-1081, Θεσσαλονίκη 2¹⁹⁹⁷, σ. 316. Βλ. ἐπίσης καὶ J. Kelly, *Principes iudex*, Oxford 1956, *passim*.

⁷⁶ I.E. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία ... ὁ.π.*, σ. 75 = I.E. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινὸ κράτος... ὁ.π.*, σ. 395. Σ. Τριαντάρη – Μαρά, *Οι πολιτικές αντιλήψεις των βυζαντινῶν διανοητῶν ... ὁ.π.*, σ. 44-45, 65. Α.Ε. Γκουτζουκώστας, *Η απονομή δικαιοσύνης ... ὁ.π.*, σ. 9.

⁷⁷ A. Guillou, *La Civilisation Byzantine ... ὁ.π.*, σ. 175.

⁷⁸ Βλ. ἐνδ. C 4.20.20 [(Justinianus, 530) = RZ 717]: «Cum apud compromissarios iudices testes fuisent producti ... Sancimus si quidem ...». C 2.55(56).5 [(Justinianus, 530) = RZ 713]: «Cum antea sancitum fuerat in arbitris eligendis, quos neque poena compromissi vallabat neque iudex dederat, sed nulla praecedente sententia communis electio, ut in illorum sententia stetur, procreabat, si quidem pro parte pulsata forma arbitralis procederet ... sancimus in eos arbitros ...». Δ.Χ. Γκόφας, *Ιστορία και Εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου*, τ. VI, Αθήνα – Κομοτηνή 2⁻³1988, σ. 75-76. Δ. Παπαδάτου, *Η συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών κατά τη μέση και ὕστερη βυζαντινὴ ἐποχή*, Αθήνα – Κομοτηνή 1995 [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe, 9], σ. 26.

⁷⁹ Βλ. ἐνδ. CTh 1.27.1 (Constantinus, 318): «Iudex pro sua sollicitudine observare debet, ut, si ad episcopale iudicium provocetur, silentium accommodetur et, si quis ad legem Christianam negotium transferre voluerit et illud iudicium observare, audiatur, etiamsi negotium apud iudicem sit inchoatum, et pro sanctis habeatur, quidquid ab his fuerit iudicatum: ita tamen, ne usurpetur in eo, ut unus ex litigantibus pergat ad supra dictum auditorium et arbitrium suum enuntiet. Iudex enim praesentis causae integre habere debet arbitrium ut omnibus accepto latis pronuntiet». CTh 1.27.2 (Arcadius – Honorius – Theodosius, 408): «Episcopale iudicium sit ratum omnibus, qui se audiri a sacerdotibus adqueverint. Cum enim possint privati inter consentientes etiam iudice nesciente audire, his licere id patimur, quos necessario veneramus eamque illorum iudicationi adhibendam esse reverentiam, quam vestris deferri necesse est potestatibus, a quibus non licet provocare... » = C 1.4.8. CTh 9.40.16 (Arcadius – Honorius, 398): «Addictos supplicio et pro criminum immanitate damnatos nulli clericorum vel monachorum, eorum etiam, quos synoditas vocant, per vim adque usurpationem vindicare liceat ac tenere. quibus in causa criminali humanitatis consideratione, si tempora suffragantur, interponendae provocationis copiam non negamus, ut ibi diligentius examinetur, ubi contra hominis salutem vel errore vel gratia cognitoris obpressa putatur esse iustitia: ea condicione, ut, sive pro consule, comes orientis, praefectus augustalis, vicarii fuerint cognitores, non tam ad clementiam nostram quam ad amplissimas potestates sciant esse referendum. Eorum enim de his plenum volumus esse iudicium, qui, si ita res est et crimen exegerit, rectius possint punire damnatos. 1. Reos etiam tempore provocationis emenso ad locum poenae sub prosecutione pergentes nullus aut teneat aut defendat, sed sciat se cognitor xxx librarum auri multa, primates

Η εξουσία ωστόσο των εκκλησιαστικών δικαστηρίων ενισχύθηκε προϊόντος του χρόνου σε τέτοιο βαθμό, ώστε στην ύστερη εποχή να έχει πλέον καθοριστικό ρόλο στην απονομή της δικαιοσύνης, ειδικά σε ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου.⁸⁰

Πέρα από δεήσεις οι οποίες απευθύνονταν μόνο στον αυτοκράτορα (δεήσεις κατά των αποφάσεων των επάρχων των πραιτορίων, «*preces refutatoriae*») ύψιστης σημασίας ζητήματα, υποθέσεις των οποίων είχε επιληφθεί δικαστής αλλά υπήρχαν υπόνοιες μεροληψίας του, σοβαρές αστικές ή άλλες υποθέσεις (λόγω αντικειμένου, διαδίκων κ.λπ.) μπορούσαν να αχθούν ενώπιον του αυτοκράτορα. Η εκδίκαση τέτοιων υποθέσεων από τον αυτοκράτορα εναπέκειτο στην απόλυτη διακριτική του ευχέρεια.

II. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ

Τον αυτοκράτορα στο Βυζάντιο επικουρούσε ένα σώμα κρατικών υπαλλήλων, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων εργαζόταν στα «*scrinia*», γραφεία επιφορτισμένα το καθένα με συγκεκριμένο αντικείμενο εργασίας. Τα «*scrinia*» μετεξελίχθηκαν σε «*secreta*» στη μέση βυζαντινή περίοδο («λογοθέσια» στην ελληνική), ενώ σταδιακά κάποιοι υφιστάμενοι άρχοντες α-

*officii capitali esse sententia feriendos, nisi usurpatio ista aut protinus vindicetur aut, si tanta clericorum ac monachorum audacia est, ut bellum potius quam iudicium futurum esse existimetur, ad clementiam nostram commissa referantur, ut nostro mox severior ultio procedat arbitrio. 2. Ad episcoporum sane culpam ut cetera redundabit, si quid forte in ea parte regionis, in qua ipsi populo christianae religionis doctrinae insinuatione moderantur, ex his quae fieri hac lege prohibemus a monachis perpetratum esse cognoverint nec vindicaverint. Ex quorum numero rectius, si quos forte sibi deesse arbitrantur, clericos ordinabunt» = C 7.62.29 (= C 1.4.6). G. Vismara, *episcopalis audientia*, Milano 1937, passim. Α.Π. Χριστοφιλόπουλος, *Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον*, ΕΕΒΣ 18(1948)192-201 = Α.Π. Χριστοφιλόπουλος, *Δίκαιον καὶ Ἱστορία. Μικρὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1973, σ. 244-254. RAC I(1950)915-917, λ. «*audientia episcopalis*» (A. Steinwenter). H. Jaeger, *Justinien et l'episcopalis audientia*, RHDFF 38(1960)214-262. P.-P. Joannou, *La legislation ... ὁ.π.*, σ. 28-29. W. Waldstein, *Zur Stellung der episcopalis audientia im römischen Prozess*, εν: *Festschrift für Max Kaser*, München 1976, σ. 533-556. Δ. Παπαδάτου, *Ἡ συμβιβαστικὴ ἐπίλυση ἰδιωτικῶν διαφορῶν ... ὁ.π.*, σ. 20-27, 61-81. M. Kaser (- bearb. K. Hackl), *Das römische Zivilprozessrecht ... ὁ.π.*, σ. 641-644, ἰδίως 641¹², ὅπου καὶ σχετικὴ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία. J. Harries, *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge 1999 (repr. 2000), σ. 191-211.*

⁸⁰ Πρὸς μετὰξὺ ἄλλων καὶ B.H. Stolte, *The Challenge of Change Notes on the Legal History of the Reign of Heraclius*, εν: *The Reign of Heraclius (610-641). Crisis and Confrontation*, ed. G.J. Reinink, B.H. Stolte, Leuven κλπ. 2002 [Groningen Studies in Cultural Change, gen. ed. M. Gosman, ed. Board J.N. Bremmer, G.J. Dorleijn, W.E. Krul, A.A. MacDonald, B.H. Stolte, A.J. Vanderjagt, v. II] σ. 191-204.

νήχθησαν σε αυτοτελείς αξιωματούχους, όπως ο «ἐπὶ τῶν δεήσεων».

Ειδικότερα για τις δεήσεις συμπλέκονταν οι αρμοδιότητες περισσοτέρων οργάνων και αρχόντων.

Το έγγραφο της δέησης έφθανε στην αυτοκρατορική γραμματεία και ανάλογα με το περιεχόμενό του αναλάμβανε την επεξεργασία και διεκπεραίωσή του ένα από τα γραφεία της γραμματείας.

Η αυτοκρατορική γραμματεία απαρτιζόταν από τα «*scrinia*»: 1) «*memoriae*», 2) «*epistolarum*», 3) «*epistolarum graecarum*», 4) «*libellorum*», επί κεφαλής των οποίων ήταν ο «*magister officiorum*»: ⁸¹

1) «*scrinium memoriae*», του οποίου επί κεφαλής ήταν ο «*magister memoriae*». ⁸²

2) «*scrinium epistolarum*» του οποίου επί κεφαλής ήταν ο «*magister epistolarum*». ⁸³

⁸¹ Ο «*magister officiorum*» εκτός των καθηκόντων στην αυτοκρατορική γραμματεία, προϊστάτο και του «*cursus publicus*» έως τον 6^ο αι., οπότε το αξίωμά του απαξιώνεται. Για το αξίωμα του «*magister officiorum*» βλ μεταξύ άλλων A.E. R. Boak, *The Master of the Offices in the Later Roman Empire*, N. York – London 1919 = A.E.R. Boak – J.E. Dunlop, *Two Studies in later Roman and Byzantine Administration*, N. York – London 1972 (= I), passim. K.-E. Πλακογιαννάκης, *Τιμητικοί τίτλοι ... ό.π.*, σ. 45-49. Πρβλ και K.-G. Geib, *Geschichte des römischen Kriminalprozesses bis zum Tode Justinians*, Leipzig 1842 (Aalen 1969), σ. 432.

⁸² Not. Dign. Occ. 17.11: «*magister memoriae annotationes omnes dictat et emittit: respondet tamen et precibus*». Not. Dign. Or. 19.7: «*magister memoriae adnotationes omnes dictat et emittit et precibus respondet*». Ο «*magister memoriae*» ήταν το πρόδρομο αξίωμα του «ἐπὶ τῶν δεήσεων». Αποτελούσε ένα αξίωμα, στόχος του οποίου ήταν ο έλεγχος των αυτοκρατορικών «*scrinia*» και η προώθηση αιτημάτων –δεήσεων προς τον αυτοκράτορα, και ο συντονισμός των αρμόδιων υπηρεσιών με στόχο την ευδοκίμηση των δεήσεων. Ο ρόλος του επίσης ήταν διαμεσολαβητικός μεταξύ υπηκόων και αρχών, γι' αυτό και τονίζεται στη «*Nonitia Dignitatum*» ότι «*adnotationes dictat et emittit*» υπαγορεύει και εκδίδει τις *adnotationes* του αυτοκράτορα. I.E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή διπλωματική ... ό.π.*, σ. 148, 181. W. Turpin, *Adnotatio and Imperial Rescript in Roman Legal Procedure*, RIDA 35(1988)285-307. M. Peachin, *The Office of the Memory*, εν: *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike: Festgabe für professor Johannes Straub*, hrsg. E. Chrysos, Athen 1989, σ. 168-208. R.W. Mathisen, *Adnotatio and Petitio: The Emperors Favor and Special Exceptions in the Early Byzantine Empire*, εν: *La pétition à Byzance* (éd. D. Feissel – J. Gascoü), XXe Congrès international des Études Byzantines, 19-25 Août 2001), Paris 2004 [Association des Amis du Centre d' Histoire et Civilisation de Byzance, Centre de Recherche d' Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 14], σ. 23. Κατά την άποψη του I. Καραγιαννόπουλου (ό.π.) η *adnotatio* ήταν μία διάδοχη μορφή της *subscriptio*, της υποσημείωσης του αυτοκράτορα επί των δεήσεων, η οποία εμφανίσθηκε από τον 4^ο αι. (επί Μ. Κωνσταντίνου) και εξαφανίσθηκε αντικαθιστάμενη από τις «λύσεις» ή τα «σημειώματα». H. Hunger, (beitr. C. Hannick, P. Pieler) *Die hochsprachliche Literatur der Byzantiner*, B. 2, München 1978 [Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, 5] = ελλ. μτφρ. E. Παπαγιάννη – Σ.Ν. Τρωάνος, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Γ', Αθήνα 1994 (ανατ. Αθήνα 2005), σ. 226.

⁸³ Not. Dign. Occ. 17.12: «*magister epistolarum legationes civitatum, consultationes et preces tractat*». Not. Dign. Or. 19.8-9: «*magister epistolarum legationes civitatum, consultationes et preces tractat*».

- 3) «*scrinium epistolarum graecarum*». Του γραφείου αυτού ήταν επί κεφαλής ο «*magister epistolarum graecarum*», με αρμοδιότητες τη μετάφραση από και προς την ελληνική γλώσσα, εξυπηρετώντας κυρίως την επαφή με τις ελληνόφωνες ανατολικές επαρχίες.⁸⁴
- 4) «*scrinium libellorum*», του οποίου επί κεφαλής ήταν ο «*magister libellorum*».⁸⁵

Το «*scrinium memoriae*» είχε καθήκον να απαντά («*respondet*») στις δεήσεις, όχι να τις επεξεργάζεται («*tractat*»). Η λειτουργία του περιοριζόταν στην παρακολούθηση της πορείας της δέησης και στη διευθέτηση προβλημάτων, στη διατύπωση παρατηρήσεων σχετικά με τις υποβλημένες δεήσεις προς άλλα όργανα του κράτους, στην υπόδειξη ενεργειών προς αρμόδιους κρατικούς λειτουργούς για την επεξεργασία των δεήσεων και στην επικοινωνία με τον υπήκοο και απευθείας με τον αυτοκράτορα.⁸⁶

Κατά τη «*Notitia Dignitatum*» τις δεήσεις «*tractat*», διαχειριζόταν, διεκπεραίωνε με την έννοια της επεξεργασίας του αιτήματος, της εισήγησης και της προώθησης, το «*scrinium epistolarum*», παραλαμβάνοντας τις διοικητικές δεήσεις και τα ερωτήματα, εξού παρατακτικά αναφέρονται οι «*preces*» στα έγγραφα που επεξεργάζεται το «*scrinium*» αυτό από κοινού με τις «*consultationes*»⁸⁷ και τις «*relationes*»⁸⁸ που δεν είναι άλλο από το

⁸⁴ Not.Dign.Or. 19.12-13: «*magister epistolarum graecarum eas epistolas, quae graecae solent emitti, aut ipse dictat aut latinae dictatas transfert in graecum*». E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, B. Ier, Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 N. Chr.), Wien 1928, σ. 57. I.E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή διπλωματική ... ό.π.*, σ. 148. Σ.Ν. Τρωιάνος, *Η ελληνική νομική γλώσσα ... ό.π.*, σ. 13- 14, 16. Σ.Ν. Τρωιάνος, *Ιδεολογικές και πρακτικές ... ό.π.*

⁸⁵ Not. Dign.Occ. 17.13: «*magister libellorum cognitiones et preces tractat*». Not. Dign.Or. 19.10-11: «*magister libellorum cognitiones et preces tractat*». DAGR 3.2(L-M), σ. 1174-1175, λ. «*libellis (a)*», σ. 1175-1176, λ. «*libellus*».

⁸⁶ P. Classen, *Kaiserreskript und Königsurkunde ... ό.π.*, σ. 84. A.E. Γκουτζιουκώστας, *Η απονομή δικαιοσύνης ... ό.π.*, σ. 110-115. Πρβλ Δ.Χ. Γκόφας, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου*, I β ... ό.π., σ. 179.

⁸⁷ Σχετικά με την «*consultatio*» βλ CTh.11.29.3 (Valentinianus – Valens, 370) = C 7.61.2: «*Ad viventium praefectum praetorio. Super delictis provincialium numquam rectores provinciarum ad scientiam principum putent esse referendum, nisi ediderint prius consultationis exemplum. Quippe tunc demum relationibus plena maturitas est, cum vel allegationibus refelluntur vel probantur adsensu*». CTh.11.29.4 (Valentinianus – Valens, 369) = C 7.61.3: «*Si quando ratio aut necessitas est in negotiis nostra iudicia requirendi exspectandique responsa, omnem omnino causam relationis series comprehendat, ut recitata consultatione, quae ita est dirigenda, propemodum actorum recensione non opus sit; actis etiam necessario sociandis*». Η δικαστική αναφορά προς τον αυτοκράτορα απευθυνόταν με αίτημα τη χορήγηση πληροφοριών, την παροχή βοήθειας, τη δήλωση αδυναμίας έκδοσης απόφασης ονομαζόταν *consultatio*. L.- F. von Keller, *Der römische Zivilprozess und die Aktionen in summarischer Darstellung*, Leipzig ⁶1883 (*ανατ.* Aalen 1966), σ. 425. RE 7, σ. 1142- 1143, λ. «*consultatio*». M. Kaser(- bearb. K. Hackl), *Das römische Zivilprozessrecht ... ό.π.*, σ. 540-541. Berger σ. 412, λ. «*consultatio*». Η διαδικασία αυτή της δικαστικής αναφο-

αντίστοιχο της διοικητικής δέησης ή της δέησης ερωτήματος ενός υπηκόου (με τη διαφορά ότι εδώ ο αναφερόμενος είναι κρατικός λειτουργός), τις οποίες δεήσεις επεξεργαζόταν και τις προωθούσε στον αυτοκράτορα.⁸⁹ Συγκεκριμένα, οι απαντήσεις στις δεήσεις των υπηκόων λάμβαναν τη μορφή του «rescriptum», ειδικότερα ως «subscriptio» (υποσημείωση) του αυτοκράτορα πάνω στο έγγραφο της δέησης,⁹⁰ ενώ οι απαντήσεις

ράς πριν την έκδοση οριστικής απόφασης στην επίδικη υπόθεση («sententia», για τον όρο βλ. και Κ.Α. Μπουρδάρα, Λεξιλόγιο λατινικών νομικών ... ό.π., σ. 121, λ. «sententiae») ονομαζόταν «consultatio ante sententiam», αναλυτικά για αυτή W. Lituski, Consultatio ante sententiam, ZSS.RA 86(1969)227-257. Επί της «consultatio» εκδιδόταν «epistula» (είδος «rescriptum») προς τον αναφερθέντα δικαστή, H. Hunger, (beitr. C. Hannick, P. Pieler) Die hochsprachliche Literatur der Byzantiner ... ό.π., σ. 199-200.

⁸⁸ Η «consultatio» αποτελούσε μέρος της «relatio», στο οποίο περιλαμβάνονταν επίσης και μία έκθεση της επίδικης υπόθεσης και οι δεήσεις – ισχυρισμοί των διαδίκων, DAGR 4.2 830, λ. «relatio». L. Wenger, Institutionen des römischen Zivilprozessrechts, München 1925 = trsl. O.H. Fisk, intr. R. Pound, Institutes of the Roman Law of Civil Procedure, N. York ²1955 (repr. Littleton 1986), σ. 306. Για τη «relatio» βλ. CTh.11.29.5 (Valentinianus – Valens - Gratianus, 374) = CTh.11.30.1 = C 7.61.1: «Quicumque iudicum vel appellatione interposita vel ipse dubitans relationem in causa vel civili vel criminali sponderit sese missurum, exemplum opinionis edendae refutatoriorumque dandorum, sed et transmittendae relationis intra eum diem servet, qui constantiniana lege decretus est, ita ut simul omnia ad eam de qua refertur causam pertinentia acta transmittat. Quod si qui iudicum posthac non ita observaverit cuncta in relationibus dirigendis, quae iam pridem statuta sunt, eo crimine tenebitur una cum officio, quod ordinem servandorum suggerere neglexerit, quo tenentur, qui sacrilegium admiserint». CTh.11.30.8pr -1 (Constantinus, 319): «Manente lege, qua praescriptum est, intra quot dies opinionis sive relationis exemplum privatis iudex debeat exhibere et refutatorii libelli intra quot dies rursus iudicibus offerendi sint, tam in privatis quam etiam in fiscalibus causis ex eo die, quo fuerit quaestio terminata vel ex quo relationem iudex per sententiam promiserit, intra vicensimum diem quaecumque ad instructionem pertinent causae, ad comitatum nostrum properantissime volumus adferri. Quod nisi factum fuerit, ab universo officio viginti transactis diebus, quos post latam sententiam placuit supputari, intra viginti alios dies qui sequuntur tantum fisco nostro praecipimus inferri, quanti per aestimationem rationalis emolumentum litis, cuius suppressa fuerat instructio, fidelissime potuerit aestimari. Cui capitale supplicium imminet, si rigorem legis quocumque modo mollire temptaverit. Eadem poena officio imminente, si quando appellatione vel consultatione pendente vel post decisas nostris responsionibus causas ei, quod ullo modo fuerit impetratum, damnabilem voluerit coniventiam commodare. Nam decreta nostra debet ingerere iudicanti ut ipso etiam dissimulante iudice reluctari et tamquam manibus iniectis eos de iudicio producere ac rationum officio traditos statuti prioris nexibus obligare, quorum desiderii violari nostras prospexerit sanctiones». M. Kaser(- bearb. K. Hackl), ό.π. Πρβλ. και S. Giglio, Giurisdizione e fisco nelle *relationes* di Q. Aurelio Simmaco, εν: Atti dell' Accademia romanistica constantiniana, XIII Convegno internazionale in memoria di André Chastagnol, Napoli κλπ. 2001 [Università degli Studi di Perugia. Facoltà di Giurisprudenza], σ. 191-216.

⁸⁹ I.E. Καραγιαννόπουλος, Βυζαντινή διπλωματική ... ό.π. I.E. Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινό κράτος ... ό.π., σ. 320.

⁹⁰ Η «subscriptio» ήταν η αυτοκρατορική προσυπογραφή σχετικά με την έγκριση ή όχι δέησης πάνω στο σώμα της. Δεν αποκλείεται επίσης να υπήρχε και κάποια παρατήρηση του αυτοκράτορα καθ' υπόδειξη κάποιου υπαλλήλου («magister memoriae», αργότερα επί των δεήσεων κλπ), η λεγόμενη «adnotatio». Για τη «subscriptio», D 1.4.1.1 (Ulpianus): «Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est

στις αναφορές των αρχών λάμβαναν τη μορφή της «epistula». ⁹¹ Σε όλη αυτή τη διαδικασία ο κοιαιστωρας μπορούσε να παρέμβει κατά το δοκούν, ειδικά δε όταν ένα έγγραφο θα συνεπέφερε τη θέσπιση ενός νέου κανόνα δικαίου, γενικού ή ειδικού. ⁹²

Το «scrinium libellorum», όπως αναφέρει η «Notitia Dignitatum» αρμοδιότητες επί των λιβέλλων («libelli»), διαχειριζόταν και τις σχετικές δικαστικές / δικονομικές δεήσεις. ⁹³

Αυτή η δομή μεταλλάχθηκε αργότερα, όταν ο «magister memoriae» κατέστη ανεξάρτητος αξιωματούχος «ἐπὶ τῶν δεήσεων» (κατά την ορθότερη άποψη τον 7ο αι.), ενώ οι λοιποί «magistri scriniorum» -«άντιγραφείς» από τον 9ο αι. υπήχθησαν στην εξουσία του κοιαιστωρα, ⁹⁴ ειδικά δε, ο «magister libellorum» μετονομάστηκε «λιβελλίσιος» από τον 9ο αι. και ανεξαρτητοποιήθηκε ως αξίωμα, ⁹⁵ με καθήκοντα σχετικά με τη διεκπεραίωση των δεήσεων στα πλαίσια της απονομής της δικαιοσύνης.

Ο «quaestor sacri palatii» ήταν υψηλός αξιωματούχος στερούμενος δικού του προσωπικού, ο οποίος απασχολούσε προσωπικό των «scrinia».

vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt quas volgo constitutiones appellamus» = B 2.6.2: «Ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεὶ νόμος ἐστίν, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἐνυπογράφου ὀρίσει ἢ διαγιγνώσκων ψηφίσειται ἢ ἐξ ἐπιπέδου διαλαλήσει ἢ διὰ δόγματος προαγορεύσει...» = SBM B.3.2. Berger σ. 720-721, λ. «subscriptio principis». P. Classen, Kaiserreskript und Königsurkunde ... ὁ.π., σ. 60-65. W. Turpin, Imperial Subscriptions and the Administration of Justice, JRS 81(1991)101-118.

⁹¹ W. Williams, *Libellus Procedure* ... ὁ.π., σ. 86-88. H. Hunger, (beitr. C. Hannick, P. Pieler) *Die hochsprachliche Literatur* ... ὁ.π. T. Honoré, *Emperors and Lawyers*, London 1981, σ. 15, 25, 34-36.

⁹² Ο κοιαιστωρας είχε καθήκοντα κατά κύριο λόγο νομοπαρασκευαστικής υφής αλλά υπήρχε και ενεργός συμμετοχή του στη διαδικασία των ένδικων δεήσεων, ειδικά ὅσων αφορούσαν σε επίμαχα ζητήματα ερμηνείας διατάξεων, κενών νόμου ή και τροποποιητέων διατάξεων, D 1.13.1.2-4 (Ulpianus): «2.Ex quaestoribus quidam solebant provincias sortiri ex senatus consulto, quod factum est Decimo Druso et Porcina consulibus, sane non omnes quaestores provincias sortiebantur, verum excepti erant candidati principis: hi etenim solis libris principalibus in senatu legendis vacant. 3. Hodieque optinuit indifferenter quaestores creari tam patricios quam plebeios: ingressus est enim et quasi primordium gerendorum honorum sententiaeque in senatu dicendae. 4. Ex his, sicut dicimus, quidam sunt qui candidati principis dicebantur quique epistulas eius in senatu legunt» = B 6.6.1: «... Ἀναγιγνώσκουσι δὲ τῷ βασιλεῖ βίβλους καὶ βουλευόνται ἐν τῇ συγκλήτῳ καὶ τὰς βασιλικὰς ἀναγιγνώκουσι κελεύσεις ...» = SBM A.67.36: «... Ἀναγιγνώσκουσι δὲ τῷ βασιλεῖ λιβελλοὺς καὶ βουλευόνται ἐν τῇ συγκλήτῳ καὶ τὰς βασιλικὰς ἀναγιγνώκουσι κελεύσεις ...». R. Guiland, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le Questeur: Ὁ κοιαιστωρ quaestor*, Byzantion 41(1971)80 = R. Guiland, *Titres et fonctions de l'empire byzantin*, London 1976 [VR], (= IX, ἴδια σελιδαριθμηση). A. Γκουτζιουκάστας, *Ο θεσμός του κοιαιστωρα* ... ὁ.π., σ. 87-88.

⁹³ DAGR 3.2(L-M), σ. 1174-1175 λ. «libellis (α)». E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*... ὁ.π. I.E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή διπλωματική* ... ὁ.π. P. Classen, *Kaiserreskript und Königsurkunde* ... ὁ.π., σ. 84.

⁹⁴ A. Γκουτζιουκάστας, *Ο θεσμός του κοιαιστωρα* ... ὁ.π., σ. 127. K.-E. Πλακογιαννάκης, *Τμητικοί τίτλοι* ... ὁ.π., σ. 74-75.

⁹⁵ I.E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή διπλωματική* ... ὁ.π., σ. 152³,155.

Σχετιζόταν με τη διεκπεραίωση των δεήσεων, όταν αυτές αφορούσαν σε επικείμενη θέσπιση γενικών ή ατομικών κανόνων. Στα καθήκοντά του ανήκαν επίσης ο έλεγχος, η σύνταξη, η αντιπαραβολή των αντιγράφων με τα γνήσια, η ανθυπογραφή των αυτοκρατορικών εγγράφων.⁹⁶ Ο κοιαιστώρας εξακολούθησε μέχρι και τον 9^ο αιώνα να έχει αυτές τις αρμοδιότητες, στις οποίες προστίθενται και δικαστικές, οι οποίες μετά τον 10^ο αι. αποτελούν το κύριο μέρος των καθηκόντων του.⁹⁷ Η επεξεργασία, διεκπεραίωση των δεήσεων και η έκδοση των πράξεων του αυτοκράτορα επί των δεήσεων πέρασαν ξανά στον έλεγχο της αυτοκρατορικής γραμματείας με προϊστάμενο αυτής τον «πρωτοασκηρήτις», ενώ στη σύνταξη των αυτοκρατορικών εγγράφων συμμετέχει και ο «ἐπὶ τοῦ κανικλείου».⁹⁸

Ο διάδοχος του «magister memoriae», ο «ἐπὶ τῶν δεήσεων», εξελίχθηκε σε έναν αξιωματούχο που δεχόταν δεήσεις ο ίδιος ή οι εντεταλμένοι υπάλληλοί του ανά τη βυζαντινή επικράτεια.⁹⁹ Δεν ήταν αποφασίζον αλλά ελεγκτικό και συμβουλευτικό όργανο.¹⁰⁰ Μπορούσε να έχει απευθείας επαφή με τον αυτοκράτορα για να προωθήσει δεήσεις, να ελέγχει τις υπηρεσίες και τους αξιωματούχους που διεκπεραίωναν τις δεήσεις και να συντονίζει τις υπηρεσίες αναφέροντας λάθη ή παραλείψεις τους στον αυτοκράτορα, να ενημερώνει τους υπηκόους για την πορεία των δεήσε-

⁹⁶ R. Macrides, *The Competent Court*, εν: *Law and Society in Byzantium, 9th -12th centuries* (ed. A. Laiou – Thomadakis / D. Simon), Washington 1994, σ. 126 = R. Macrides, *Kinsip and Justice in Byzantium, 11th-15th Centuries*, Aldershot – Brookfield – Singapore – Sydney 1999 (= VIII, μεταφέρεται αυτοόσιο το κείμενο). Α. Γκουτζουκώστας, *Ο θεσμός του κοιαιστώρα ...* ό.π., σ. 78-105.

⁹⁷ Για τον «κοιαιστώρα» κατά την περίοδο της δυναστείας των Παλαιολόγων, βλ. ενδ. L.-P. Raybaud, *Le Gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Paris 1968[Société d'histoire du droit], σ. 174, 177, 181. Α. Γκουτζουκώστας, *Ο θεσμός του κοιαιστώρα ...* ό.π., σ. 126, 134.

⁹⁸ Ο υπάλληλος αυτός συμπλήρωνε τα τμήματα των εγγράφων που γράφονταν με ερυθρή μελάνη διασφαλίζοντας έτσι τη γνησιότητα των αυτοκρατορικών εγγράφων, I.E. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινή διπλωματική ...* ό.π., σ. 112, 160, 235. P. Magdalino, *The Reign of Manuel I Komnenos (1143-1180)*, Cambridge 2002 = ελλ. μτφρ. Α. Κάσδαγλη, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού*, Αθήνα 2008[MIET], σ. 373.

⁹⁹ Βλ αναφορές στις πηγές για το αξίωμα του «ἐπὶ τῶν δεήσεων»: Φιλόθεος, *Κλητορολόγιον* 137.31: «νε' ή τῶν δεήσεων». Ο (Ψ)Κωδινός στο *De officiis* παραθέτει και το αξίωμα του ἐπὶ τῶν δεήσεων, (Ψ)Κωδινός 138.22: «... ἐπὶ τῶν δεήσεων, κοιαιστώρ, Μέγας Ἄδνουμιαστής, Ἄμηνάλιος...», (Ψ)Κωδινός 183.24: «... ἐπὶ τῶν δεήσεων δέχεται τὰς τῶν αἰτούντων καὶ τῶν ἀδικουμένων ἀναφοράς, καβαλλαρίου διερχομένου τοῦ βασιλέως...». K.-E. Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts ...* ό.π., σ. 356. J.B. Bury, *The Imperial Administrative System ...* ό.π., σ. 76-77. R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, t. II ... ό.π. R. Morris, *What did the epi tōn deēseōn actually do? ...* ό.π., σ. 125-140. Πρβλ και N. Oikonomidēs, *L'évolution de l'organisation ...* ό.π., σ. 131.

¹⁰⁰ Ό.π. K.-E. Πλαχογιαννάκης, *Τμητικοί τίτλοι ...* ό.π., σ. 262-264.

ων, με στόχο την καλύτερη δυνατή διεκπεραίωση των δεήσεων.¹⁰¹

Από τον 10^ο αι. οι εξουσίες του κοιαιστώρα πέρασαν σε μεγάλο βαθμό στον «πρωτοασκηρήτις»,¹⁰² τον επί κεφαλής των «a secretis», οι οποίοι παραγκώνισαν τους «ρεφενδάρους».¹⁰³

Η αυτοκρατορική γραμματεία από την εποχή των Κομνηνών στελεχώθηκε με υπαλλήλους που ονομάζονταν «γραμματικοί»,¹⁰⁴ επικεφαλής των οποίων ήταν ο «πρωτονοτάριος».¹⁰⁵

Σημαντικά καθήκοντα στη διεκπεραίωση των δεήσεων (υπογραφή αντί του αυτοκράτορα σε περιπτώσεις αδυναμίας του) ανέλαβε από τον 10^ο αι. ο «παραδυναστεύων» ή «μεσάζων», όπως μετονομάστηκε από τον 11^ο αι.¹⁰⁶

¹⁰¹ Ό.π. Πρβλ *L.-P. Raybaud*, *Le Gouvernement et l'administration ...* ό. π., σ. 181-183. Είναι χαρακτηριστική η (τηρουμένων των αναλογιών) ομοιότητα με το θεσμό του «μεσολαβητή» στη σύγχρονη ευρωπαϊκή έννομη τάξη (στην ελληνική έννομη τάξη με το θεσμό του «συνήγορου του πολίτη»).

¹⁰² Πρβλ ενδ. σχετικά με το αξίωμα *Κ. Πορφυρογέννητος*, *De cerimoniis* 1.5.1-5: «... Ἐν δὲ τῷ Σίγματι ἐκδέχεται αὐτοὺς τὸ τε μαγλάβιον καὶ ἡ ἔταιρεία καὶ ὁ λογοθέτης, μετὰ τοῦ κανικλείου καὶ τοῦ πρωτοασκηρήτις καὶ τοῦ πρωτονοταρίου, καὶ ἐπευχόμενοι τοῖς δεσπότησις, τούτοις συμπορεύονται ...», 1.7.20-26: «... Καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε συνεξίασι τοῖς δεσπότησις οἱ τε μάγιστροι καὶ οἱ λοιποὶ ἕως τοῦ μεγάλου Κομιστωρίου, ἐν ᾧ ἴστανται ὁ τε τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου σταυρὸς καὶ ἡ τοῦ Μωσέως ῥάβδος: καὶ μὴν ὁ τε πρωτοασκηρήτις καὶ ὁ πρωτονοτάριος, μετὰ τῶν ἀσκηρήτων καὶ βασιλικῶν νοταρίων καὶ λοιπῶν σεκρετικῶν νοταρίων τε καὶ χαρτουλαρίων καὶ δὴ πάντων ἐκεῖσε ἀθροιζομένων ...». Βλ. καὶ Π.Α. Γιαννόπουλος, Ἡ αυτοκρατορική αὐλή τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, *ΕΕΒΣ* 37 (1969-1970) 111-112. *Ν Οικονομίδες*, *L'évolution de l'organisation ...* ό.π. *Α. Γκουτζιουκώστας*, Ἡ εξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀσκηρήτις καὶ τοῦ πρωτοασκηρήτις στο πλαίσιο τῆς αυτοκρατορικής γραμματείας, *Βυζαντινά* 23(2002-2003)66, 69-70, 73, 75-93. Ἀργότερα το αξίωμα μεταλλάχθηκε σε αμιγῶς δικαστικό: *Φιλόθεος*, *Κληρολογία* 142.46: «τῷ δὲ πρωτοασκηρήτις ὑποπέπτωκεν εἶδη ἀξιωματῶν γ', οἷον 1. ἀσκηρήταις, 2. νοτάριοι βασιλικοί, 3. ὁ δεκανός», *Α.Ε. Γκουτζιουκώστας*, Ἡ απονομή δικαιοσύνης ... ό.π., σ. 224.

¹⁰³ Βλ ενδ. *Κ. Πορφυρογέννητος*, *De cerimoniis* 1.85.34-1.86.5: «... Λαβόντες δὲ ὁ τε τῆς καταστάσεως καὶ ὁ ῥεφενδάριος τὸν πρῶτον αὐτῶν, ἀποφέρουσι αὐτὸν πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ προσκυνήσας τὰ γόνατα καὶ τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, ἀσπάζεται αὐτὸν ...». *Α. Γκουτζιουκώστας*, Ἡ εξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀσκηρήτις ... ό.π., σ. 53-54, 56-58, 61, 63, 68-69. Βλ ἐπίσης *Μ. Λεοντίνη*, *Σχετικά με τοῦ ἀσκηρήτις τὸν 7^ο αἰῶνα*, *Βυζαντινά* 21(2000)[Αφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ καθηγητῆ Ἰωάννη Ε. Καραγιαννόπουλου], σ. 209-214. Πρβλ καὶ *Ν. Οικονομίδες*, *The Chancery of the Grand Komnenoi: Imperial Tradition and Political Reality*, *ΑΠ* 35(1978)299-332.

¹⁰⁴ *Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος*, *Βυζαντινὴ διπλωματικὴ ...* ό.π., σ. 157-158.

¹⁰⁵ Ό.π.

¹⁰⁶ Ο «παραδυναστεύων» δεν ἦταν αξίωμα – «ὄφφίκιον» ἀλλὰ ιδιότητα. Τὴν ιδιότητα αὐτή, να επικουροῦν ἢ αντικαθιστοῦν τὸν αυτοκράτορα εἶχαν αρκετοὶ αξιωματοῦχοι τοῦ Βυζαντίου, βλ. σχετικά *Ε. Χρήστου*, *Αυτοκρατορική εξουσία καὶ πολιτικὴ πρακτικὴ. Ο ρόλος τοῦ παραδυναστεύοντος στὴ βυζαντινὴ διοίκηση* (τέλη 8^{ου} - ἀρχές 11^{ου} αἰῶνα), Ἀθήνα 2008, σ. 27-35, 47-299. Πρβλ *Η.-G. Beck*, *Der byzantinische "Ministerpräsident" BZ* 48(1955)309-338 = *Η.-G. Beck*, *Ideen und Realitäten in Byzanz*, London 1972 [VR], (= XIII, ἴδια σελιδαριθμηση).